

Vélemény Fazekas István

**A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között**

című MTA doktori értekezéséről

A hivaltörténet nem tartozik a magyar történetírás kedvelt témái közé. Kifejezetten olyan részterülete ez a történeti kutatásoknak, amely intézményi feladat kellene, hogy legyen. Az alap kutatás hosszú évtizedek munkája, és a magányos kutató hamar bele is fásulhat. A fiatal kutatók számára pedig olyan terület, ahol nem teljesíthetik, vagy csak nehezen, és felületesen, a napjainkban megkövetelt tudománymetriai méricske által előírt mennyiségi mutatókat. Az intézetek vezetői persze azt is mondják, manapság a csoport munkára, az intézeti tervmunkákra nehezebben található lelkes kutató.

Fazekas István dolgozata sok ponton ellentmond ennek a véleménynek. Legfőképpen azzal, hogy ő maga, elszánt, több évtizedes munkát nem sajnálva jutott el mostani eredményéig, hogy végre, a kezünkben tarthatjuk a Magyar Udvari Kancellária 1527-től 1690-ig, az első kancelláriai instrukció kiadásáig tartó időszakbéli történetét. Külön kiemelve, hogy emellett ennek a Kancelláriának a teljes személyzetét is számba vette, egy archontológia és egy életrajzi lexikon is egyben az a mű, amellyel az MTA Doktora címre pályázott a szerző. A másik szempont, amivel Fazekas István ellentmond véleményem első bekezdésében megfogalmazott állításnak az, hogy munkája elején megírta a kérdés kutatástörténetét is, amelyből látható, mindig egy-egy – főként levéltáros – történész volt fogékony a kérdésre, szánta rá magát az intézménytörténeti kutatásokra. Az intézményes intézménytörténet-kutatás ezek szerint soha nem volt igény, vagy valóság. Az eredmény szempontjából ez a szempont persze lényegtelen, ugyanakkor fontos lenne, ha ez a kutatás időben, azonos szempontok szerint folytatódna, illetve más, a magyar történet szempontjából alapvető intézmény története is megírásra kerülne.

Rögtön ide kívánczok az a mondandóm, hogy az értekezés könyv formájú kiadásába fontosnak látnék olyan kiegészítéseket, amelyek a mű kézikönyv-szerű használatát segítenék. Például egy olyan kifejezés mutatót, amelyből olyan történészkutatók is, akik nem részleteiben járatosak ezen a területen megtudnák, hogy mit jelentenek az egyes kifejezések, amelyeket az ügyintézés folyamatában az egyes tisztségviselők az iratra írtak, vagyis a *formulariumok* „szabványos” kifejezései jogi tartalmának a megvilágosítása (pl. „de commissione Regiae Maiestatis in

*consilio*”). De egy sokkal magától értetődőbb segédlet is fontos lenne: a kancellária személyzetének latin, magyar, német, szlovák, horvát megnevezése, és egy javaslat, más nyelvű fordításra, például angolra. Megelőzve azt, hogy a napjainkban elterjedő angol nyelvűségben az angol jogi formuláknak és kifejezéseknek megfelelő (és ezzel tartalmában sokszor jelentősen torzított) szavakat használjanak a fordítók. De egy appendixben jelezni lehetne azt is, hogy miként értelmezhető a kancellária iratok metakommunikációja: ki ír alá jobb, vagy a baloldalon, ki, mit, hova kellett, hogy jelezzen az iraton, annak intézési folyamatában.

Nem szándékozom ismertetni Fazekas István munkáját, a továbbiakban, a munka erényeinek kiemelése mellett inkább néhány, egyéb megfontolandó elemzési szempontot jeleznék a dolgozat írójának. Amit előre kiemelnék: anélkül, hogy minden esetben szerencsének tartanám a történeti értekezések máig nyúló tanulságainak folyamatos emlegetését, legalább az összegzésben kitérnék erre a kérdésre. Nem csupán azon általános igazságnál fogva, hogy bármelyik történeti periódus, vagy intézmény történetének napi szintű feltárása alkalmas a teljes társadalom jellemzésére, illetve a történelemben változatlanul jelen lévő elemek megmutatására (a hatalom természete, a hatalmi és alávetett helyzet változásai mentén az egyes emberi cselekvések változása stb.), hanem azért mert számos más párhuzam, *nem erőltetetten*, akár napjainkig is kínálkozik ebben a történetben is. Ilyen például a Fazekas által többször említett forráshiány. Hogyan keletkezik a forráshiány a kormányzati szervek oldalán: kortárs módon (hivatali idő utáni iratmegsemmisítés), vagy az irattár, majd levéltári anyag történetének egy-egy szomorú eseménye kapcsán? Vagy egyszerűen a hivatal működéséből következően, tehát az informális ügyintézés arányainak a változásai mentén.

Az Udvari Kancellária, ahogy az értekezésből tényszerűen és hivataltörténeti szempontból is részletesen megtudjuk, egy hivatali rendszer részévé vált. „Másolóműhelyből hatalomtechnikai eszközzé vált” – ahogy ez az összegzésben is kiemelésre került – mellesleg: minden ügy, ami intézményt nyer, előbb-utóbb öncélokot *IS* követ, az állami adminisztráció részeként pedig önálló hatalmi érdekek is megfogalmazódhatnak körülötte. A dolgozatból megismerjük a professzionális hivattá válás folyamatát, a Birodalom központi szerveihez (akár a Titkos Tanácshoz, vagy a Titkos Konferenciához) való viszonyát, kapcsolódását a Magyar Kamarához, az Országgyűlés, a megyék, a városok munkájához. Fazekas István történetileg azt is követi, hogy a Magyar Udvari Kamara hatalmi helyzete hogyan változott például a birodalmi intézményekhez, vagy a Magyar Kamarához viszonyítottan. Amiről keveset olvashatunk, és ez engem nagyon érdekelne, az az, hogy a Magyar Udvari Kancellária személyzetének milyen családi/rokoni, baráti,

vagy pusztán hivatali személyes kapcsolatrendszer alakult ki azért, mert ő éppen a Magyar Udvari Kancellária alkalmazottja. A dolog fontosságára utal ugyanis a szerző maga is. Például akkor, amikor Szalaházy Tamás – amikor Oláh Miklós és Macedóniai László nem vállalt egy tisztséget – egy sziléziai barátját hozza a kancelláriára, Georg Lokschant. Vagy a rokoni szálak fontossága feltűnik az Ostrosits Mátyás elleni per ügyintézésére (a háttér-intézkedések) kapcsán is. Jól tudom, a kapcsolati hálóelemzés alapvetően egy szociológiai diszciplína, és történeti alkalmazása komoly elméleti előtanulmányokat is igényel, ha valaki jól kívánja használni. Ugyanakkor a Kancellária olyan súlyú intézmény, amely a köztörténetre komoly befolyással bír. Ha ennek mozgató rugóit akarjuk történeti síkban, és napjainkban is megérteni, a kapcsolatok jellege, működési módja nem kapcsolható ki a vizsgálatokból. Nem azt várom, hogy az intézménytörténet írója elméleti tanulmányt írjon erről, de, mint az intézményi munkamenet legjobb ismerője, véleményt formálhat ilyen kérdésekben is, akár fejezetenkénti összegzés formájában. Ez különösen érdekes lehet az egyik utolsó fejezetnél, az 1688–1690-es években való újjászervezés – szerintem kicsit rövidre sikerült – történetének bemutatásánál. Ne feledjük: hatalomváltást készített elő a hatalmi központ. A hatalom átvételek a történelemben jellemzően hosszú előkészítéssel történnek, a politikai és a gazdasági hatalom elosztása jellemzően előre megtörténik (az 1980-as években a szemünk előtt történhetett ez, csak nem láttuk, és azóta is csak sejtjük; vagy az Oszkár című filmből vett kifejezéssel (és tudásunkat ez pontosan leírja), tudtuk, csak nem sejtettük). A hatalmi helyzetben lévők – a hatalom bármely szintjére igaz ez – személyes kapcsolati rendszerének ismerete számos, a hivatal normális ügymenetéből nem megismerhető kérdésre képesek választ adni, vagy legalább sejtetni a választ, amelyet aztán, forrásszinten, a kapcsolatok követésével (magánlevéltárak) akár igazolni, vagy elvetni is lehet. Hogy ez nem a hivatal története? Bizonyos tekintetben igen.

Ahogy értelmiségtörténet is. Például abban a tekintetben, ahogy például maga a szerző kellő súllyal tért ki a *formulariumok* jelentőségére. A *formularium* nem egyszerűen kancelláriai, hivatali segédlet. Létezésük a hivatali írásbeliség elterjedtségének egy új szintjét jelzi. Értelmiségtörténet lehet abban a tekintetben is, ami a hivatal személyzetének a históriáját a magyar értelmiségtörténetbe helyezi, helyezné. Fazekas István kitér ez elől a kérdés elől, szerintem pedig legkevesebb az előszóba, vagy az összegzésbe illő szempont. Kiválóan követi az egyes tisztségviselők életrajzában külön-külön mindenki pályáját, a karriertörténeteket. Önmagában ez a legfontosabb, ezt el kell ismerni. Kíváncsi lennék azonban a véleményére, mit jelentett a hivatali működésben a példaadás az országnak, mit a személyes kapcsolatok mentén, vagy abból fakadóan, hogy a Kancelláriából más,

alsóbb szintre kerülő ügyintézők írásbeliség-kultúrájukat magukkal vitték. Milyen szerepe van a kancellista értelmiségnek a más világi és egyházi hivatalokban dolgozók szemléletének a formálásában – írásbeli ügyintézés terjesztése stb. –, a mintaadásban. A gazdasági értelmiség kialakulása folyamata is összefügg például a főúri udvari adminisztráció jellegének alakulásával (sokszor személyükben is azonosak a szereplők). Maga a Bécsben létezés (az ország fővárosa) azt is jelentette, hogy az akárcsak a lajstromozó beosztásban lévő sokat segíthetett egy vidéki helyen élő ismerősének. Könyvbeszerzéssel, tanácsadással, stb. Egyetlen utalás erre a hivatal élén állókból választva. Nicolaus Olahus szerepe a Magyar Királyság humanista szövegfilológiai teljesítményére más lett volna, ha nem Bécsben élt volna. Nicasius Ellebodus Eperjesen filológiai mélységekben foglalkozott Arisztophanésszel és Polübiosszal, amit annak ellenére sem tehetett volna, hogy Radéczy István egri püspök házában alhatott, ha nem lett volna napi kapcsolata Oláh Miklóssal és Zsámboky Jánossal Bécsben. Sorolhatnánk a példákat a hivatali ranglétra alsóbb szintjein állókkal kapcsolatosan is.

A dolgozat minden fejezete kiválóan megírt, a szerkezete világos, jól felépített. Szerintem elégséges a kitekintés más királyságok, illetve országok hivatali rendszerére, és nagyon fontosnak látom, hogy kellő súlyt kapott a cseh párhuzam. Világos, hogy a Kancellária milyen ügyekkel foglalkozott, mely más kormányzati szervekkel, vagy a Magyar Királyságon belül, intézménnyel volt hivatali kapcsolata az ügyek intézésének menetében. Külön fontos, és érdekes része a dolgozatnak, hogy a király szerepét az ügyintézésben jól láttatja. A semmiről nem tudó királytól, kis túlzással, a csaknem I. Ferenc típusúig, vagyis az olyan uralkodóig, aki komolyan vette, hogy életének van hivatali része is (persze csak I. Lipótig jutunk a királyokkal). Nem mellesleg azt is pontosan tudjuk, mikor, hol volt a Magyar Udvari Kancellária.

A dolgozat szerzője pontosan tudja, hogy milyen volt egy irat útja. Részben az Udvari Kancellária és a Magyar Kamara majd az ügyfelek közt, részben a Kancellária és közvetlen az ügyfelek közt. De azt is tudja, hogy Kancellárián belül mi volt az ügymenet, és azt is, hogy a birodalmi szervezetekhez ez ki által, milyen sorrendben juthatott el. Vagyis ha a szerző a 16. vagy a 17. században élne, tudná, hogy az ügye állását mikor, hol kell megkérdeznie. Lehet, hogy következő kérdésem napjaink adminisztrációjának szokásaiból fakad, és visszavetített szempont, ami helytelen. A kérdésem azonban olyan, amely szerintem a hivatal történetéhez tartozhat. Nem találok ugyanis nyomát annak, hogy a szerző elgondolkozott azon, hogy a hivatali megoldása egy ügynek adekvát módon megfelel-e annak, ami a napi cselekményekben történt. Kiváló levéltáros és kiváló történész szemlélettel

bemutatja az ügymenetet és az iratkezelést. Van-e olyan eset, hogy egyes ügyek pusztán adminisztratív szinten nyertek megoldást? Nem egyszerűen egy határozat végre nem hajtására, egy illeték behajtatlan maradására gondolok. Vajon a Kancellária alkalmazottjai az ügyeket akarták megoldani, vagy az ügyeket adminisztratív módon elrendezni? Van-e nyoma a hivatalnoki megélhetési cinizmusnak? A kérdések megválaszolásában, azt hiszem, nem a levéltáros Fazekasnak kell „kifelé” nézni a hivatal történetében, hanem a történész Fazekasnak „befelé”.

Ez a talán nem szakszerű kérdés összefügg azzal, hogy azt hiszem, ez a kiváló dolgozat Bécsből szemléli a magyar történelmet. Ami teljesen jogos. Ott dőlt el sok dolog. A keretet ott szabták meg. A legutóbbi évtizedekben a kora újkori magyar történelemre vonatkozóan jól megfoghatóan születnek munkák a központból, és a vidéki helyszínekről, nem ritkán egy másik országból, Erdélyből szemlélve ugyanazt a forrásanyagot. Azt gondolom ez természetes, senki nem bújhat ki a bőréből. Ugyanakkor hiányolom a nagyon fegyelmezett Fazekas István kiszólásait. Hiszen ő több területen vidéki is. Jól ismeri egyes főúri központok, egyes vármegyék forrásanyagát, és tudja a történetet onnan is szemlélni. Ennek a szempontnak a felvetése talán visszamenőleg magyarázza az előző bekezdésben feltett kérdésemet is. Vagyis nem fejezetet várnék, de kiszólásokat arról – és ez a hivatal történetéhez tartozik –, hogy a Magyar Udvari Kancellária munkája eredményessége milyen, a magyar köztörténet szempontjából?

Összegzésként megfogalmazva: Fazekas István végre megírta a Magyar Udvari Kamara történetét. Úgy írta meg, hogy ezt a történetet sokáig használhatna a magyar és a nemzetközi tudományos közösség. Munkája minden tekintetben megfelel annak, hogy az MTA doktora címet számára az arra illetékesek oda ítélik.

Budapest, 2019. augusztus 8.



Monok István